

Nominitaivutus

Keresztes László: **A finn névszótövek összefüggése alapalakjukkal**

(In: *Permistica et Uralica*. Ünnepi könyv Csúcs Sándor tiszteletére.

Fenno-Ugrica Pázmániensia I. Piliscsaba, 2003. 105–115.)

0. A finn nyelv tanulója szempontjából elsődlegesen fontosak azok a formák, amelyek a szótárban találhatóak, továbbá azok az egyéb alapalakok, amelyek nyelvkönyvekben a nyelv-elsajátítás céljaiból szerepelnek. A nyelvtanuló ezek segítségével, bonyolult szabályrendszerek megtanulása helyett, az analógia révén meg tudja alkotni a finn névszói paradigma tagjait.

Az első alapalak (egyes szám nominativus) mellett fontos tisztába jönni a névszótövek rendszerével is. A nyelvtanulónak át kell látnia a nominativus és a névszótövek összefüggéseit. Ebben a nyelvtörténeti ismeretek is segítséget nyújthatnak.

1. Névszótövek

1.1. Magánhangzós tő – mássalhangzós tő

A finn értelmező szótárban (NS) több mint 200 000 címszó szerepel. Ebből 18912 az alapfőnév. Az összes névszónak van magánhangzóra végződő töve, továbbá több mint felének (10465 névszó) mássalhangzós töve is használatos (vö. Karlsson 1983, 211–212). A névszók esetében nehezebb dolga van a finntanulónak, mert – míg az igék infinitivusi alapalakjából nagy pontossággal meghatározható, melyik tőtípusba tartozik az ige (vö. pl. Keresztes 2002, 96–100.) – a névszók tőtípusainak összefüggése nominativusukkal nem ennyira világos.

a) Egytövű a névszó, tehát csak magánhangzós töve használatos, ha a nominativus magánhangzóra (*a, o, u, ä, ö, y*) végződik, továbbá ha *i*-je a genitivusban is megmarad (*risti : risti-n*);

b) kéttövű a névszó, tehát a magánhangzós tövén kívül használatos a mássalhangzós töve is, amikor nominativusa mássalhangzóra végződik. A magánhangzó végződésűek közül az *e*-végű szavak – kevés kivétellel – kéttövűek (*kone : konee-, konet-*), de az *i*-végű szavak között is bőven található ilyen, mindenekelőtt azok között, amelyekben a genitivus ragja előtt a *i* *e*-re változik (*lohi : lohe-, loh-*). Mássalhangzós tőként csak dentális mássalhangzó (*l, r, n, s, t*), illetőleg *h* állhat.

1.2. Erős tő – gyenge tő

A többeli fokváltakozás (*p, t, k*) révén erős vagy gyenge tövel is kell számolnunk. A magánhangzós végű névszók esetében a fokváltakozás a nominativusból megjósolható, pl. *tyttö : tytö-, katu : kadu-*. Nehezebb a mássalhangzós végű névszók megítélése az ún. fordított fokváltakozás (*käänteinen astevaihtelu*) miatt, pl. *sade : satee-, kuningas : kuninkaa-* stb.

1.3. Vizsgálati szempontok

A vizsgálat folyamán a névszókatórián belül külön választom a főneveket és a többi névszót (a mellékneveket és melléknévi igeneveket, továbbá a számneveket). Jelentős különbségek ugyan nincsenek az alkategóriák között, de mind a mellékneveknél, mind a számneveknél vannak olyan tőtípusok, amelyek a főneveknél hiányoznak. A nyelvtanulás szempontjából legegyszerűbb elkülönítési szempont az, hogy az A) csoportba tartozó névszók nominativusa magánhangzóra, a B) csoportba tartozóké pedig mássalhangzóra végződik.

2. Áttekintő táblázat. A különböző igeöveket néhány példával mutatom be a mellékelt táblázatban (V = magánhangzó, VV = hosszú magánhangzó, V₁V₂ = kettőshangzó, C = mássalhangzó):

2.1. Főnevek

A) A nominativus magánhangzóra végződik

Magánhangzós (teljes) tő		Mássalhangzós (csonka) és magánhangzós tő	
V-tő – fokvált.	V-tő + fokvált.	V-tő + C-tő – fokvált.	+ fokvált.
1) rövid -V = V-tő			
<i>sauna</i>	<i>takka, taka-</i>		
<i>vaimo</i>	<i>matto, mato-</i>		
<i>kannu</i>	<i>katu, kadu-</i>		
<i>jyvä</i>	<i>räntä, rännä-</i>		
<i>yhtiö</i>	<i>lähtö, lähdö-</i>		
<i>öljy</i>	<i>näky, näy-</i>		
<i>nalle</i>	<i>nukke, nuke-</i>		
<i>tili</i>	<i>nakki, naki-</i>		
2) rövid -V i ≠ V-tő e		5) rövid -V i ≠ V-tő e – C-tő: l, r, n, s, t, h	
<i>leski, leske-</i>	<i>kylki, kylke-, kylje-</i>	-l-	
<i>poski, poske-</i>	<i>solki, solke-, solje-</i>	<i>kieli, kiele-, kiel-</i>	
<i>nimi, nime-</i>	<i>laki, lake-, lae-</i>	-r-	<i>saari, saare-, saar-</i>
<i>salmi, salme-</i>		-n-	<i>uni, une-, un-</i>
<i>seimi, seime-</i>		<i>lumi, lume-, lun-</i>	
<i>kaihi, kaihi-/kaihe-a</i>		-h-	<i>tuohi, tuohe-, tuoh-</i>
<i>närhi, närhi-/närhe-ä</i>		<i>haaksi, haahte-, haah-</i>	
3) hosszú -VV = V-tő		-s-	
<i>maa, ehtoo, luu</i>		<i>kuusi, kuuse-, kuus-</i>	
<i>jää, miljöö, kyy</i>		<i>lapsi, lapse-, las-</i>	<i>hirsi- hirte-, hirre-, hirt-</i>
<i>tee, pii</i>		<i>veitsi, veitse-, veis-</i>	<i>onsi, onte-, onne-, ont-</i>
4) dift. -V₁V₂ = V-tő			-t-
<i>suo, työ, tie</i>			<i>susi, sute-, sude-, sut-</i>
<i>voi, timotei</i>			<i>vesi, vete-, vede-, vet-</i>
<i>täi, hai</i>		6) rövid -V e ≠ V-tő	ee – C-tő t
		<i>kone, konee-, konet-</i>	<i>säe, säkee-, säet-</i>

Itt közlöm a NS-ban szereplő *i*-végű főneveknek a listáját (magánhangzós tövük *e*), amelyeknek használatos a mássalhangzós tövük is. Nem sok van belőlük, de az ősi szavak kategóriájában igen fontosak. Néhány közülük már ingadozó formákkal rendelkezik.:

h: *jouhi, lohi, ruuhi, tuohi, uuhi, vuohi*; *haaksi* ‘hajó’, *vaaksi* ‘hab’(nyj.-i szó);

l: *huoli, kieli, nuoli, puoli, suoli, tuli, tuuli, vuoli* ‘födémgerenda; úszóhólyag’ (nyj.-i szó);

(de: *tuoli* ‘szék’, *muuli* ‘öszvér’)

n: *lumi, taimi*, de: *loimi* (*loime-a* ~ *loin-ta*), *luomi, niemi, tuomi*;

juoni, niini, sieni, suoni, uni, viini ‘tegez’, *ääni*

r: *aari* ‘gabonamag’ (népkölt.), *hiiri, juuri, kaari, meri, kuori, teeri, vieri, meri, saari, sääri, veri, vuori, ääri* (de: *kuori* ‘karzat’, *vuori* ‘bélés’)

t: *heisi* ‘labdarózsa’ (bot.), *hiisi, hirsi, jälsi* ‘fanedv’, *kansi, karsi* ‘(elégett) gyertyabél’, *kausi, kesi, kirsi, korsi, kynsi, käsi, liesi, länsi, mesi, niisi* ‘nyüst’, *norsi* ‘(nagy) viaszlazac’, *onsi* ‘odú; odvas, *orsí, paasi, parsi* ‘rend (ruha)’, *ponsi* ‘gomb; (törvény)javaslat’, *pursi* ‘vitorlás’, *reisi, susi, sysi, tosi, varsi, vesi, virsi, vuosi*

s: *jousi, kusi, kuusi*; *lapsi, kypsi* ‘(finom) étel’ (nyj.-i); mutta: *hapsi, hapse-a* ~ *has-ta, peitsi, peitse-ä* ~ *peis-tä, uksi, sukki*

B) A nominativus mássalhangzóra végződik

Mássalhangzós (csonka) tő + V-tő + C-tő – fokvált.		magánhangzós (teljes) tő V-tő + C-tő – fokvált. + fokvált.	
1) -C = C-tő	V-tő e		
-l sävel, sävele-	taival, taipale-		
-r sisar, sisare-	manner, mantere-		
-n ahven, ahvene- avain, avaime-	soitin, soittime-		
2) -t	V-tő e		
olut, olue- kevät, kevää- !	poiut, poikue-		
3) -s	V-tő kse	5) -C ≠ C-tő -t	V-tő e (*kse)
otus, otukse- kehys, kehykse- teos, teokse- päätos, päätökse- jänis, jänikse- aines, ainekse- lihas, lihakse- teräs, teräkse-		vaikeus, vaikeute-, totuus, totuute-, ilkeys, ilkeyte-, ikävyys, ikävyyte-,	vaikeude-, vaikeut-, *vaikeukse- totuude-, totuut-, *totuukse- ilkeyde-, ilkeyt-, *ilkeykse- ikävyude-, ikävyyt-, *ikävyykse-
4) -s V-tő aa, ää, ee, ii < *e		6) mies, miehe-	V-tő he
kirves, kirvee- kauris, kaurii- pensas, pensaa- keihäs, keihää- (uros, uroo- ~ urokse-)	äes, äkee- ruis, rukii- tehdas, tehtaa- mätäs, mättää-	7) -C ≠ C-tő s	V-tő se
		nainen, naise-, nais-	
		8) -C ≠ C-tő nincs	V-tő i
		kredit, krediti- kalsium, kalsiumi-	

*A többes számban típusvegyülés jóvoltából -ks-tő található. A fiktív e-tő természetesen kiesik a többes i-jel előtt.

Látható, hogy néhány tőtípus nominativusa csak alapalak lehet. Ezeknek mind a magánhangzós, mind pedig a mássalhangzós tövük más: *kone*, *totuus*, vagy egyáltalán nem használatos a mássalhangzós tövük: *kredit*. Ragozhatatlan főnév (A0) nincs a finnben.

2.2. Egyéb névszótövek: melléknévi tövek, participium- és számnévtövek

A főnévtövekhez hasonlítanak, csak a választék kisebb. A speciális tőtípusokat, amelyek csak az illető szófaji kategóriára jellemzők, árnyékolással emeltük ki.

Főnév	Melléknév	Melléknévi igenév	Számnév
A1	<i>turha, tärkeä</i>	<i>ottava, kysytty, vetämä</i>	<i>nolla, neljä, kolme, miljardi</i>
A2	–	–	–
A3	<i>harmaa</i>	–	–
A4	<i>(prostoi)</i>	–	–
A5	<i>pieni, suuri, uusi, täysi suurempi, suurempa-, suuremma-</i>	–	<i>viisi, kuusi, yksi, kaksi, moni</i>
A6	<i>tuore</i>	–	–
A0	<i>viime, ensi</i>	–	<i>-toista, -kymmentä</i>
B1	<i>tyven avoin, avoime- tärkein, tärkeimpä-, tärkeimmä- suolaton, suolattoma-</i>	–	<i>kymmenen, kymmene-, kymmen- seitsemän, seitsemä- paljon, paljo-</i>
B2	<i>ohut</i>	<i>kokenut, väsynyt</i>	<i>tuhat, tuhante-, tuhanne-</i>
B3	–	–	<i>kolmannes, kolmannekse-</i>
B4	<i>kaunis, puhdas</i>	–	–
B5	–	–	<i>neljäs, neljänte-, neljänne-, neljät-</i>
B6	–	–	–
B7	<i>punainen, sininen</i>		<i>toinen</i>
B8	<i>(tiptop)</i>	–	–

A magánhangzó végű melléknevek (A-típus) között külön alcsoportot alkotnak a középfok jelesek, amelyeknek magánhangzós töve nyílt *a/ä* (A5). Vannak magánhangzó végű, ragozhatatlan melléknevek; ilyenek még az összetett számnevek említett utótagjai is (A0).

A mássalhangzóra végződő melléknevek (B-típus) között külön alcsoportot képviselnek a felsőfokúak és a fosztóképzősek, amelyeknek a nominativusa egyúttal a melléknevek mássalhangzós tövei, magánhangzós tövük pedig nyílt *a/ä* (B1). Az *n*-re végződő számnevek analógiás úton kapták végüket, tövüket az *n* elhagyásával nyerjük (B1). A sorszámnevek ugyancsak sajátos csoportot képviselnek, nominativusuk ugyanis nem szerepel tóként (B5). A *tuhat* önmagában áll: hasonlít a sorszámnevekhez azzal a különbséggel, hogy itt a nominativus egyúttal a számnév mássalhangzós töve (B2).

3. Nyelvtörténeti vonatkozások

Jól látható, hogy a kéttöví névszók, amelyeknek mássalhangzós töve is használatos, magánhangzós töve általában *e*, vagy nyelvtörténetileg visszavezethető ilyenre. A magánhangzós *tő* előtt sajátos mássalhangzó-kapcsolatok állhatnak (*-kse-*, *-nte/-nne-*, *-se-*). A középfokú mellékneveknek (**A5**), valamint a fosztóképzős, ill. felsőfokú mellékneveknek (**B1**) nyílt *-a/-ä* magánhangzós töve van! Ilyenformán a nominativusi alapalakból – leglábbis részben – megjósolható a névszók tőtípusa: a mássalhangzóra végződő névszók mindenképpen kéttövíek, akkor is, ha némelyikük nominativusa nem azonos a mássalhangzós *tő*vel (**B5**, **B7**). A magánhangzóra végződő névszók esetében az *i-* és *e-*végűekkel kell óvatosan bánni (**A5**, **A6**). – Sajátos csoportot alkotnak az *-n* végű számnevek (**B1**), amelyek tkp. analogikus genitivus-accusativusi formák, így a nominativusban jelentkező *n* nem tartozik a *tő*höz, hanem el kell hagyni ahhoz, hogy megkapjuk a számnév magánhangzós *tő*vét. – Kis kivétellel az a tendencia látszik kirajzolódni, hogy történetileg mássalhangzós *tő* főleg a középzárt *e* előtt használatos. A nominativusi mássalhangzós *szó*vég a többtagú szavakban az *i* *tő*vég-hangzó lekopásával keletkezett. A *tő* magánhangzója a todalékok előtt *e* alakban megőrződött. Nyílt *tő*vég-hangzós szavaknak ritkábban alakultak ki mássalhangzós *tő*veik, minthogy a nyílt hangzó nem tűnt el. Azokban az esetekben, ahol mégis kiesett, abszolút *szó*végén **a/ä* > *i* zártabbá válást kell feltennünk, ami nyelvtörténeti és nyelvjárástörténeti tényekkel igazolható a finnben.

3.1. Az s-végű szavak *tő*alternációi nyelvtörténeti okokra vezethetők vissza. A változatokat lekopási folyamatok, a fokváltakozás, valamint analógiás kiegyenlítődések alakították ki:

a) *sormus* – eredetileg **ksi*-képzőt tartalmazott (vö. mordvin *surks*), a nominativusban lekopott a *tő*vég-hangzó, majd a *szó*végi mássalhangzó-kapcsolat egyszerűsödött: **sormuksi* : *sormuksen* > **sormuks* : *sormuksen* > *sormus* : *sormuksen*. Valószínű, hogy az egyszerűsödés a partitivusban ment végbe, majd áterjedt a nominativusra is: **sormuks-ta* > *sormus-ta* (vö. **laps-ta* > *las-ta*). – Az *s* előtt bármelyik rövid magánhangzó állhat, pl. *sormus*, *kehys* (*kehykse-*), *teos* (*teokse-*), *päätös* (*päätökse-*), *jänis* (*jänikse-*), *aines* (*ainekse-*), *lihas* (*lihakse-*), *teräs* (*teräkse-*) stb. Az *-es*, *-is*, *-as*, *-äs*-végű névszókra vigyázni kell, ezeknek egy része ugyanis a következő, b-típusba tartozik!

b) *kaunis* – jövevényszó, az átadó nyelvben a szó *z*-végű volt: germ. **skauniz* > finn **kaunis* : **kaunizen* > *kaunis* : **kaunihein* > *kaunis* : *kaunihin* (nyj.) > *kaunis* : *kauniin*; a mai hosszú magánhangzós *tő* tehát két rövid magánhangzó összevonásának eredménye. – Az *s* előtt nem állhat bármelyik rövid magánhangzó, csak *e*, *i*, *a* és *ä*: *kaunis*, *kirves* (*kirvee-*), *oppilas* (*oppilaa-*), *keihäs* (*keihää-*) stb. Az *a*- és *b*-típus közötti átfedések nem foglalhatók szabályba, ezért a *tőtípus*ba tartozást a *szó*vel együtt meg kell tanulni! Egyetlen *szó*nak analogikusan két *tő*ve van: *uros*, *urokse-* ~ *uroo-*; ez utóbbi archaikus színezetű.

c) *mies* – a *tő*beli *h* fonotaktikai okokból (hosszó magánhangzó után) maradt meg: **mēs* : **mēzen* > *mies* : *miehen* (ebben az *egy* *szó*ban nem történt kontrakció).

d) *nuoruus* – önálló *szó*ból alakult képző, amely a *tő*vég-hangzó lekopása után is megtartotta az eredeti *szó* tőtípusát: **nuori+vuosi* : *vuoden* 'fiatal év' (~ lapp *nuorravuohta*) > *nuoruus* : *nuoruuden* 'fiatalság' (elvont tulajdonságot jelentő főnévképző vált belőle). – Az *s* előtt ebben az altípusban vagy hosszú magánhangzó (*-uus*, *-yys*) vagy magánhangzókapcsolat áll (*-ius*, *-eus*, *iys*, *-eys*).

e) *neljäs* – a sorszámnévképző eredetileg **-nti*, majd **-nsi* volt, a nominativusban lekopott a *tő*vég-hangzó, majd a *szó*végi mássalhangzó-kapcsolat egyszerűsödött: **neljänti* : *neljännen* > **neljänsi* : *neljännen* > **neljäns* : *neljännen* > *neljäs* : *neljännen*; a partitivus rendhagyóan a *t-s* mássalhangzós *tő*höz járult, amely denazalizálódott: **neljänttä* > *neljättä*.

f) *nainen* : *nais-* típusban két képző keveredéséről, illetőleg suppletivizmusáról van *szó*.

3.2. A t-tövű szavakban a szuffixális fokváltakozás és további analógiás kiegyenlítődések alakították ki a jelenlegi tőtípusokat:

a) *olut*: **oluðen* > *oluen* (a ð kiesése után megmaradt a magánhangzó-kapcsolat).

b) *kevät* : **keväðen* (vö. észl *kevade*) > **keväen* > *kevään* (a magánhangzó-kapcsolat ebben az egy főnévben hasonult).

c) *väsnynt* : **väsnyðen* > *väsnynt* : **väsnyen* > *väsnynt* : *väsnyeen* (a magánhangzó-kapcsolat egyöntetűen hasonult a participium képzőjében).

d) *tuhat* – balti jövevényszó, amely függő eseteiben a sorszámnevekhez hasonlóan alakult (vö. fent), nominativusa azonban rendhagyó lett): **tuhant* : *tuhannen* : *tuhantta* > *tuhat* : *tuhannen* : *tuhatta*, ey utóbbi partitivusi alakból is elvonhatták a mai nominativust.

e) *vene* – a szövegén gégezár (’, x) van, amely korábbi mássalhangzóra megy vissza: **veneš* : **venešen* > *venex* : *venehen* (nyj.) > *vene* : *veneen*; a partitivusban a tő gégezár eleme hasonul, így született a gemináta *tt*, amelyet morfológiai szinten a helyesírásban is jelölnek **venextä* > *venettä*, így a mai *venet*-tő elvonás eredménye. (A szóhatáron bekövetkezett hasonulás a helyesírásban jelöletlen: *tervetuloa* [ejtsd: tervetuloa].)

4. A mellékelt séma az alapalak és a tövek összefüggéseit ábrázolja

5. A toldalékok kapcsolódása

A toldalékok jelentős része a magánhangzós tőhöz kapcsolódik: az esetragok, a többes jel, továbbá a birtokos személyragok. A többes genitivusnak van mássalhangzós tőhöz kapcsolódó alternánsa (*-ten*) is. Az egyes partitivus az egyetlen olyan esetrag, amely – ha van – mindig a mássalhangzós tőhöz járul.

V-tő	C-tő
+	+
genitivus-accusativus, határozóragok partitivus: <i>-a/-ä</i> , <i>-ta/-tä</i> többes jelek: <i>-t</i> , <i>-i</i> birtokos személyragok	partitivus: <i>-ta/-tä</i> többes genitivus: <i>-ten</i>

Irodalom

- Hakulinen, Lauri 1968: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Kolmas, korjattu ja lisätty painos. Otava, Helsinki 1968.
- Häkkinen, Kaisa 1994: Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva.
- Karlsson, Fred 1983: Suomen kielen äänne- ja muotorakenne. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva
- Karanko, Outi–Keresztes László–Kniivilä, Irmeli: Finn nyelvkönyv (1.) kezdőknek és középfeladónak. Tankönyvkiadó, Budapest 1985.
- Keresztes László 2002: A finn ige- és névszó-összefüggése alapalakjukkal. In: Ünnepi könyv Gergely Piroska tiszteletére. A Miskolci Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Miskolc 2002. 96–100.
- Lehikoinen, Laila–Kiuru, Silva 1993: Kirjasuomen kehitys. Hy Suomen kielen laitos. Hakapaino Oy, Helsinki.
- NS = Nykysuomen sanakirja. Lyhentymätön kansanpainos. WSOY, Porvoo–Helsinki. 1970
- Suomen kielen perussanakirja. 1–3. (Risto Haarala päätoim. et al.) KKTK, Valtion painatuskeskus, Helsinki 1990.
- Tuomi, Tuomo (toim.) 1980: Suomen kielen käännteissanakirja. SKST 274. Helsinki 1972, 2. painos.